

SCRIPTA HISTORICA

Nr 25

ss. 31-42

ROK 2019

A R T Y K U Ł Y

ISSN 2391-5153

© Copyright by Institute of History of the Pomeranian University in Słupsk

Oryginalna praca badawcza

TOMASZ PEŁECH

UNIWERSYTET WROCŁAWSKI/UNIVERSITÉ CLERMONT-AUVERGNE

WARSZTAT LITERACKI FULCHERA Z CHARTRES NA PRZYKŁADZIE ANALIZY MOTYWU Z I, XXVIII, 1 *HISTORIA HIEROSOLYMITANA*

Słowa kluczowe: *Fulcher z Chartres, Józef Flawiusz, Gesta Francorum, Rajmund z Aguilers, I wyprawa krzyżowa, zdobycie Jerozolimy (1099)*

Key words: *Fulcher of Chartres, Titus Flavius Josephus, Gesta Francorum, Raymond of Aguilers, The First Crusade, the capture of Jerusalem (1099)*

Fulcher z Chartres (ur. ok. 1058-1059¹, zm. ok. 1127) wyruszył na Wschód w hufcu Stefana Henryka, hrabiego Blois (1089-1102), a następnie zdecydował się pozostać na zdobytych przez Franków terytoriach Syrii i Palestyny². Był kapelanem Baldwina I, hrabiego Edessy (1098-1100) i króla Jerozolimy (1100-1118)³. Po sukcesie I wyprawy krzyżowej zdecydował się sięgnąć po pióro, aby utrwalić czyny krzyżowców. W *Historia Hierosolymitana* przedstawił wydarzenia od synodu w Clermont (18-28 listopada 1095) do śmierci Gotfryda z Bouillon (18 lipca 1100)⁴.

Fulcher prowadził prace nad swym dziełem nieprzerwanie aż do 1127 r., czyli długo po zakończeniu I krucjaty. Dzięki temu jest to źródło wyjątkowe na tle pozo-

¹ Fulcher z Chartres, *Historia Hierosolymitana (1095-1127)*, wyd. H. Hagenmeyer, Heidelberg 1913 (dalej: FC), III, XXIV, 17, s. 687; III, XLIV, 4, s. 771.

² Fulcher z Chartres był jednym ze 104 zidentyfikowanych krzyżowców i jednym z grona 21 duchownych, którzy zdecydowali się pozostać w Outremer na ogólną liczbę 791 pewnych i potencjalnych uczestników wyprawy znanych z imienia, zob. J. Riley-Smith, *The First Crusaders, 1095-1131*, London 1997, s. 19.

³ FC, I, XIV, 1, s. 215: *Ego vero Fulcherus Carnotensis, capellanus ipsius Balduini eram (Ja, Fulcher z Chartres byłem kapelanem tego Baldwina)*. Wszystkie tłumaczenia z języka łacińskiego w tekście są autorskie.

⁴ Szerzej o Fulcherze z Chartres i jego dziele zob. V. Epp, *Fulcher von Chartres: Studien zur Geschichtsschreibung des ersten Kreuzzuges*, Düsseldorf 1990.

stałych naocznych relacji o ekspedycji do Jerozolimy, takich jak *Gesta Francorum*⁵, *Historia de Hierosolymitano Itinere* Piotra Tudeboda⁶ oraz *Historia Francorum* Rajmunda z Aguilers⁷. Ponadto Fulcher nie brał udziału we wszystkich wydarzeniach I wyprawy krzyżowej, gdyż w październiku 1097 r. dołączył do Baldwina z Boulogne, który wyruszył na podbój Edessy⁸. W związku z tym nie był naocznym świadkiem tak ważnych wydarzeń jak zmagania pod Antiochią czy zdobycie Jerozolimy w lipcu 1099 roku⁹.

Warto również wspomnieć, że praca Fulchera powstała jako ostatnia z relacji kronikarzy-uczestników I wyprawy krzyżowej. Najwcześniejsza możliwa data rozpoczęcia pracy nad *Historia Hierosolymitana* to październik bądź listopad 1101 roku¹⁰. Autor miał już wtedy wiedzę o klęsce tzw. krucjaty posiłkowej roku 1101¹¹, prowadził prace nad dziełem przed 19 maja 1102, kiedy hrabia Blois zginął w bitwie¹², oraz przebywał na stałe w Jerozolimie, gdzie zapoznał się w miejscowej bibliotece z innymi źródłami pisanymi, o czym sam przekazał informacje (*ut in bibliotheca legimus*)¹³. Pomimo charakteru naocznej relacji należy podkreślić, że I księga *Historia Hierosolymitana* w przedstawieniu najważniejszych wydarzeń kru-

⁵ *Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum*, wyd. H. Hagenmeyer, Heidelberg 1890 (dalej: GF).

⁶ Piotr Tudebod, *Historia de Hierosolymitano Itinere*, wyd. J.H. Hill, L.L. Hill, Paris 1977 (dalej: PT).

⁷ *Le „Liber” de Raymond d’Aguilers*, wyd. J.H. Hill, L.L. Hill, Paris 1969 (dalej: RA).

⁸ FC, I, XIV, 2, s. 206.

⁹ Fulcher z Chartres walki toczące się między garnizonem Antiochii a krzyżowcami od października 1097 do czerwca 1098 r., którym inni autorzy poświęcają wiele uwagi, podsumował bardzo krótko: *multoliens invasiones et proelia invicem Turci et Franci egerunt: vincebant et vincebantur; nostri tamen saepius quam illi triumphabant* (Turcy i Frankowie wielokrotnie toczyli potyczki i bitwy: zwyciężali i byli zwyciężani, nasi jednak częściej niż tamci triumfowali), zob. tamże, I, XVI, 8, s. 229.

¹⁰ W kwestii dyskusji o dacie powstania *Gesta Francorum* zob.: H. Oehler, *Studien zu den Gesta Francorum*, „Mittellateinisches Jahrbuch” 1970, 6, s. 58-97; K.B. Wolf, *Crusade and Narrative: Bohemond and the Gesta Francorum*, „Journal of Medieval History” 1991, 17, s. 207-216; C. Morris, *The Gesta Francorum as Narrative History*, „Reading Medieval Studies” 1993, 19, s. 55-71; J. France, *The Anonymous Gesta Francorum and the Historia Francorum qui ceperunt Iherusalem of Raymond of Aguilers and the Historia de Hierosolymitano itinere of Peter Tudebode: An Analysis of the Textual Relationship between Primary Sources for the First Crusade*, [w:] *The Crusades and Their Sources: Essays Presented to Bernard Hamilton*, red. J. France. W.G. Zajac, Aldershot 1998, s. 39-70; tenże, *The Use of the Anonymous Gesta Francorum in the Early Twelfth-Century Sources for the First Crusade*, [w:] *From Clermont to Jerusalem: The Crusades and Crusader Societies, 1095-1500*, red. A.V. Murray, Turnhout 1998, s. 29-42; J. Flori, *De l’Anonyme normand à Tudebode et aux Gesta Francorum. L’impact de la propagande de Bohémond sur la critique textuelle des sources de la première croisade*, „Revue d’Histoire Ecclésiastique” 2007, 102, s. 717-746; M. Bull, *The eyewitness accounts of the First Crusade as political scripts*, „Reading Medieval Studies” 2010, 36, s. 23-37; por. J. Rubenstein, *What is the Gesta Francorum, and who was Peter Tudebode?*, „Revue Mabillon” 2005, 16, s. 179-204.

¹¹ FC, II, XVI, s. 428.

¹² Tamże, s. 44-45.

¹³ Tamże, II, LVII, 2, s. 598; zob. tamże, przypis 11, s. 598.

cjaty od października 1097 do bitwy pod Askalonem 12 sierpnia 1099 r. opiera się na innych materiałach. Do głównych źródeł Fulchera z Chartres należą bez wątpienia *Historia Francorum* Rajmunda z Aguilers¹⁴, *Gesta Francorum* oraz dokumenty, jak np. list od przywódców I krucjaty do papieża Urbana II¹⁵. Dodatkowo autor łączy kilka niepojawiających się w innych źródłach wzmianek, choćby relację o żelaznych hakach wykorzystywanych przez turecki garnizon Nicei, aby pochwycić zwłoki krzyżowców i móc je ograbić¹⁶.

Jedną z takich dodatkowych informacji jest przedmiotem niniejszego artykułu. Opis zdobycia i rzezi Jerozolimy przez krzyżowców pojawia się – tak jak i w innych relacjach – również w dziele Fulchera¹⁷. Autor podaje, że aby znaleźć złoto, Frankowie rozpruwali brzuchy wrogów:

*Mirabile autem quid videretis, cum scutigeri nostri atque pedites pauperiores, calliditate Saracenorum comperta, ventres eorum iam mortuorum findebant, ut de intestinis eorum bisantios exciperent, quos vivi faucibus diris translutiverant. Quapropter post dies aliquot, acervo magno de cadaveribus facto et cinere tenus combusto, aurum memoratum in eodem cinere facilius reppererunt*¹⁸.

¹⁴ J. France, *The Anonymous Gesta Francorum...*, s. 39-69; J. Flori, *Chroniqueurs et propagandistes. Introduction critique aux sources de la Première croisade*, Genève 2010, s. 179; por.: C. Klein, *Raimund von Aguilers: Quellenstudie zur Geschichte des ersten Kreuzzuges*, Berlin 1892, s. 103-136; N. Iorga, *Les narrateurs de la première croisade*, Paris 1928, s. 1-16, 63-79.

¹⁵ Zob. FC, I, XXIV, 1-14, s. 258-264; por. XVI. *Epistula Boemundi, Raimundi comitis S. Aegidii, Godefridi ducis Lotharingiae, Roberti comitis Normanniae, Roberti comitis Flandrensis, Eustachii comitis Boloniae ad Urbanum II papam*, [w:] *Die Kreuzzugsbriefe aus den Jahren 1088-1100. Eine Quellensammlung zur Geschichte des Ersten Kreuzzuges*, wyd. H. Hagenmeyer, Innsbruck 1901, s. 161-165.

¹⁶ FC, I, X, 7, s. 187; relacja o żelaznych hakach Turków pojawia się jeszcze tylko u piszącego znacznie później Alberta z Akwizgranu, który najprawdopodobniej korzystał z podobnego zasobu informatorów co autor *Historia Hierosolymitana*, tj. krzyżowców północnofrancuskich i lotaryńskich. Ponadto nie bez znaczenia jest również informacja, że Fulcher przebywał w czasie oblężenia w hufcu Stefana z Blois i Roberta z Normandii, w przeciwieństwie do Rajmunda z Aguilers czy autora *Gesta Francorum*, którzy znajdowali się odpowiednio w wojskach Rajmunda z Saint-Gilles oraz Boemunda. Trop zdaje się potwierdzać relacja Alberta z Akwizgranu. Informuje on o wykorzystaniu haków przeciwko rycerzowi z wojsk Roberta z Normandii, a zatem byłby to ten sam odcinek oblężenia Nicei. Najprawdopodobniej była to więc relacja krążąca właśnie w tym środowisku krzyżowców; Albert z Akwizgranu, *Historia Hierosolymitana*, [w:] *Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux*, t. 4, Paris 1879, II, 34, s. 325; zob.: A.V. Murray, *The Army of Godfrey of Bouillon, 1096-1099: Structure and Dynamics of a Contingent on the First Crusade*, „Revue Belge de Philologie et d'Histoire” 1992, 70, s. 301-329; tenże, *Daimbert of Pisa, the Domus Godefridi and the Accession of Baldwin I of Jerusalem*, [w:] *From Clermont to Jerusalem...*, s. 81-102.

¹⁷ Zob.: B. Kedar, *The Jerusalem Massacre of July 1099 in the Western Historiography of the Crusades*, „Crusades” 2004, 3, s. 15-75; T.F. Madden, *Rivers of Blood: An Analysis of One Aspect of the Crusader Conquest of Jerusalem in 1099*, „Revista Chilena de Estudios Medievales” 2012, 1, s. 25-37.

¹⁸ FC, I, XXVIII, 1, s. 301-302

Zdziwiłoby was, że kiedy odkryto podstęp Saracenów, nasi giermkowie i zubożała piechota zaczęła rozpruwać żołądki martwych muzułmanów, aby z wnętrzości wyciągnąć złote monety, które za życia połknęli swoimi ohydnyimi paszczami. Z tego powodu Frankowie po kilku dniach ułożyli wielki stos trupów i spalili je na proch, aby łatwiej wyszukiwać w nim wspomniane złoto.

Analizując inne źródła opisujące zdobycie Jerozolimy przez Franków w lipcu 1099 r., w tym również arabskie, syryjskie, żydowskie, bizantyńskie czy ormiańskie, nie sposób znaleźć przekazu o takiej praktyce¹⁹. Nie wspomina o tym ani Ibn al-Qalānisī (ur. 1070, zm. 1160) w *Dhayl Ta'riḫ Dimashq* (*Kontynuacji historii Damaszku*)²⁰, ani Ibn al-Athīr (ur. 1160, zm. 1233) w swojej *Al-Kāmil fī al-ta'riḫ* (*Kompletnej historii*)²¹, ani inni autorzy, jak Mateusz z Edessy (ur. ok. poł. XII w. zm. 1144)²² czy biorący udział w I krucjacie Piotr Tudebod, Rajmund z Aguilers bądź anonimowy twórca *Gesta Francorum*. Tę informację powielają jedynie kopiści *Historia Hierosolymitana*, jak tzw. Bartolf z Nangis²³ oraz anonimowy autor manuskryptu *Cambridge, University Library MS 2079* (tzw. manuskryptu „L” czy „Kodeksu L”²⁴). Zastanawia zatem, dlaczego Fulcher w przeciwieństwie do innych relacji opisuje takie zachowanie krzyżowców? Czy jest możliwe, aby wskazać na potencjalne źródło pochodzenia tej wzmianki? Jeśli tak, to czy mógł to być zapis opowieści przekazywanej drogą ustną, czy może raczej literacki motyw, który Fulcher zamieścił w swoim dziele na podstawie wcześniejszej lektury?

Natomiast w *Bellum Judaicum* Józefa Flawiusza (ur. 37, zm. po 94) pojawia się opis podobnego wydarzenia. Żydowski historyk przedstawia, że w czasie oblężenia Jerozolimy przez wojska rzymskie w 70 r. Syryjczycy znaleźli pewnego uciekiniera, który ze swoich ekskrementów wybierał złote monety, połknięte przed ucieczką z miasta, aby uniknąć straty majątku. Kiedy rozeszła się wiadomość, że przybywający do rzymskiego obozu uciekinierzy z Jerozolimy są wypchani złotem, żołnierze

¹⁹ Zob.: C. Hillenbrand, *The First Crusade: The Muslim Perspective*, [w:] *The Origins and Impact of the First Crusade*, red. J. Phillips, Manchester 1997, s. 130-141; K. Elm, *Die Eroberung Jerusalems im Jahre 1099. Ihre Darstellung, Beurteilung und Deutung in den Quellen zur Geschichte des Ersten Kreuzzugs*, [w:] *Jerusalem im Hoch- und Spätmittelalter. Konflikte und Konfliktbewältigung – Vorstellungen und Vergegenwärtigungen*, red. K. Herbers et al., Frankfurt a.M. 2001, s. 31-54; K. Hirschler, *The Jerusalem Conquest of 492/1099 in the Medieval Arabic Historiography of the Crusades: From Regional Plurality to Islamic Narrative*, „Crusades” 2014, 13, s. 37-76, szczególnie zob. tabela źródeł na s. 40-41.

²⁰ Ibn al-Qalānisī, *Dhayl Ta'riḫ Dimashq*, oprac. H. Amedroz, Beirut 1908, s. 135-139.

²¹ Ibn al-Athīr, *Al-Kāmil fī al-ta'riḫ*, oprac. C.J. Tornberg, Beirut 1965-67, X, s. 282-286.

²² Mateusz z Edessy, *Extraits de la Chronique de Matthieu d'Édesse*, [w:] *Recueil des historiens des croisades. Documents arméniens*, t. 1, Paris 1869, II, 8, s. 45.

²³ Zob. Bartolf z Nangis, *Gesta Francorum Iherusalem expugnatium*, [w:] *Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux*, t. 3, Paris 1866, LXXI, s. 541; LXXII, s. 543; w kwestii tzw. Bartolfa z Nangis zob. S.B. Edgington, *The Gesta Francorum Iherusalem expugnantium of Bartolf of Nangis*, „Crusades” 2014, 13, s. 21-35.

²⁴ FC, s. 75-78; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem, 1095-1127*, tłum. F.R. Ryan of St. Joseph, red. H. Fink, New York 1969 (przedruk 1973) [dalej: FC (Ryan&Fink)], s. 21; zob. *Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux*, t. 3, Paris 1866, s. xxxv.

arabszy i syryjscy zaczęli rozpruwać zbiegom brzuchy. Jednej nocy miało zginąć dwa tysiące Żydów. Tytus, późniejszy cesarz w latach 79-81, zabronił tych praktyk, jednak były one kontynuowane przez Syryjczyków i Arabów, zwłaszcza gdy nie patrzyli na nich Rzymianie²⁵.

Zarówno u Fulchera, jak i u Józefa Flawiusza miejscem akcji jest Jerozolima, oblegana bądź to przez Rzymian, bądź to przez Franków. Ponadto można zaobserwować w obu opisach zbieżność językową, a mianowicie użycie rzadkiego czasownika *transglutio, transglutire, -ivi, -itum* (połykać)²⁶. W *Bellum Judaicum* został wykorzystany w następującym kontekście: *Transglutientes autem (ut supra diximus) eos veniebant, quod cunctos seditiosi scrutabantur*²⁷, natomiast u Fulchera: *quos vivi faucibus diris transglutiverant*²⁸. Znamienne, że w *Historia Hierosolymitana* ten czasownik pojawia się tylko raz.

Sytuacja zilustrowana u Fulchera różni się jednak od tej opisanej przez żydowskiego historyka. Mianowicie autor nie potępia krzyżowców, w przeciwieństwie do Józefa Flawiusza, który negatywnie przedstawia Syryjczyków i Arabów w *Bellum Judaicum*. Autor *Historia Hierosolymitana* natomiast wskazuje na *przebiegłość* Saracenów (*calliditas Saracenorum*), którzy ukrywali złoto w swoich wnętrznościach²⁹. Potępia ich za ten czyn i niejako usprawiedliwia Franków³⁰. Ponadto inne słowo wykorzystane przez Fulchera w przedstawieniu wroga ma zabarwienie pejoratywne: *dirus* wyraźnie związane jest z czymś dzikim, przerażającym, barbarzyńskim³¹. Poprzez jego użycie autor dał jasno do zrozumienia, że Saraceni we wskazanym passusie odgrywają negatywną rolę, gdyż złoto połykają za pomocą *przerażających czy ohydnych paszcz (faucibus diris)*³².

²⁵ *Flavii Josephi De Bello Iudaico libri septem*, wyd. E. Cardwell, t. 2, Oxford 1837 (dalej: *Bellum Judaicum*), V, 13, 4-5, s. 317-318.

²⁶ *Transglutire*, [w:] *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis*, t. 8, red. Ch. Du Fresne (sieur Du Cange), Paris 1678 [popr. Niort 1883-1887, red. L. Favre], 153c.

²⁷ *Bellum Judaicum*, V, 13, 4, s. 317.

²⁸ FC, I, XXVIII, 1, s. 302.

²⁹ Pojawiająca się u Fulchera cecha muzułmańskiego wroga krzyżowców *calliditas Saracenorum* została określona przez francuskiego latynistę Francois Guizot jako *l'artifice des Sarasins pour conserver leurs richesses (sztuka Saracenów ukrywania ich kosztowności)*, zob. *Collection des mémoires relatifs à l'histoire de France*, red. F. Guizot, t. 24, Paris 1825, s. 74.

³⁰ FC, I, XXVIII, 1, s. 302.

³¹ *Dirus* = *barbarus, atrox, immanis, immitis, inhumanus, trux, durus, ferox, ferinus, ferus, crudelis, saevus, teter, truculentus*, zob. J.-B. Gardin-Dumesnil, *Latin Synonyms, with Their Different Significations: And Examples Taken from the Best Latin Authors*, London 1819, s. 99-100.

³² Tematyka postrzegania muzułmańskich wrogów przez krzyżowców cieszy się ogromną popularnością, stąd też bardzo obfita literatura na ten temat, zob. np. klasyczne już studia jak: R.W. Southern, *Western Views of Islam in the Middle Ages*, Cambridge-London 1962 [przedruk 1978]; N. Daniel, *Islam and the West. The Making of an Image*, Edinburgh 1960 [przedruk 2009]; a także najnowsze prace, gdzie czytelnik znajdzie dalszą bibliografię: P. Sénac, *L'Occident médiéval face à l'Islam. L'image de l'autre*, Paris 1983 [przedruk 2000]; J.V. Tolan, *Saracens. Islam in the Medieval European Imagination*, New York 2002; tenże, *Sons of Ishmael. Muslims through European Eyes in the Middle Ages*, Gainesville 2008; A. Leclercq, *Portraits croisés: L'Image des Francs et des Musulmans dans tes textes sur la Première Croisade: Chroniques latines et arabes, chansons de geste françaises des XIIe et XIIIe siècles*, Paris 2010;

Warto zwrócić uwagę na to, jaką funkcję w tekście pełni analizowany passus. Fulcher wprowadza go jako pewną ciekawostkę, coś innego, niezwykłego, o czym świadczy początek zdania łacińskiego: *Mirabile autem quid videretis...* (*Zdziwiłoby was...*)³³. Można więc założyć, że nie relacjonuje on typowego zachowania frankijskich giermków i piechoty, ale pokazuje pewne odstępstwo od normy³⁴. Ponadto kompozycja narracji wskazuje, że autor po opisie zdobycia Jerozolimy przez Franków dołączył własną opowieść jako pewną zawartość dodatkową. Ta treść w *Historia Hierosolymitana* pojawia się bowiem zaraz po informacji o rzezi wokół świątyni Salomona, co jest zwieńczeniem przedstawienia masakry zarówno w *Gesta Francorum*³⁵, jak i w *Historia Francorum* Rajmunda z Aguilers³⁶ oraz u Piotra Tudeboda³⁷.

Nasuwa się więc wniosek, że opisaną przez Fulchera scenę niekoniecznie należy traktować jako wydarzenie historyczne, ale motyw literacki dodany w celu ubarwienia opowieści, którego źródła można doszukiwać się w pracy Józefa Flawiusza. O tym, że autor znał i wykorzystywał dzieła żydowskiego historyka, zarówno *Antiquitates*, jak i *Bellum Judaicum*, świadczą inne passusy z *Historia Hierosolymitana*³⁸. W różnych miejscach wprost powołuje się na Józefa Flawiusza, używając takich zwrotów, jak *ut ait Iosephus (jak mówi Józef)*³⁹, *Iosephus [...] narrat (Józef opisuje)*⁴⁰, *ut narrat Iosephus (jak opisuje Józef)*⁴¹ bądź *de hoc Menander scribit, Iosephus quoque latius (o tym pisze Menander, a także szerzej Józef)*⁴². Fulcher czerpie wiedzę na temat geografii Palestyny i innych części Bliskiego Wschodu m.in. z prac tego antycznego pisarza. Na przykład widoczne jest to w narracji o powrocie Boemunda i Baldwina do Antiochii i Edessy, gdzie kronikarz w opisie ich wyprawy na północ poprzez m.in. Tyberiadę, Cezareę (Caesarea Philippi), Morze Martwe czy Jezioro Genezaret powołuje się na informacje z dzieła Józefa Flawiusza: *Hic autem lacus, Genesar dictus, XL stadiis in latitudine Cque in longitudine, iuxta Iosephum (To zaś jezioro, nazywane Genezaret, ma według Józefa czterdzieści stadiów na szerokość i sto na długość)*⁴³. Warto nadmienić, że kronikarz najpewniej znał *Bellum Judaicum* i *Antiquitates* w łacińskim tłumaczeniu, a nie greckim oryginale⁴⁴.

K. Skottki, *Christen, Muslime und der Erste Kreuzzug. Die Macht der Beschreibung in der mittelalterlichen und modernen Historiographie*, Münster-New York 2015; N. Morton, *Encountering Islam on the First Crusade*, Cambridge 2016.

³³ FC, I, XXVIII, 1, s. 301.

³⁴ Tamże, I, XXVIII, 1, s. 301-302; o rozwarstwieniu społecznym uczestników I krucjaty i ich podziale na *pedites*, *equites* etc. zob. C. Kostick, *The Social Structure of the First Crusade*, Leiden-Boston 2008.

³⁵ GF, XXXVIII, 7, s. 471-474.

³⁶ RA, s. 150-151.

³⁷ PT, s. 141-142.

³⁸ Odwołania do *Bellum Judaicum* w: FC, III, XLVI, 6, s. 774 oraz tamże, LI, 4, s. 796.

³⁹ Tamże, III, XLVI, 6, s. 774.

⁴⁰ Tamże, XXIX, 2, s. 700.

⁴¹ Tamże, LI, 4, s. 796.

⁴² Tamże, XXIX, 5, s. 703.

⁴³ Tamże, I, XXXIV, 3, s. 339.

⁴⁴ FC, s. 69; FC (Ryan&Fink), s. 44; D.B. Levenson, T.R. Martin wskazują, że tłumacz *Flavii Iosephi Hebraei opera* pozostaje nieznany, gdyż wątpliwe, aby był to Rufinus, ponieważ Genna-

Gdzie więc Fulcher mógł zetknąć się z dziełami Józefa Flawiusza? Pod rozwagę należy wziąć dwie możliwości: Chartres i Jerozolimę. Wiadomo, że autor wiele lat przebywał w tym drugim mieście, gdzie korzystał z dzieł dotyczących I krucjaty znajdujących się w zbiorach miejscowej biblioteki. Nie mamy jednak pewności, czy prace Józefa Flawiusza również się w nich znajdowały. Na temat związku Fulchera z ośrodkiem w Chartres można powiedzieć zdecydowanie więcej. Autor *Historia Hierosolymitana* jako osoba duchowna zapewne kształcił się w miejscu swojego pochodzenia, tj. w Chartres, gdzie od czasów biskupa Fulberta (1006-1028) funkcjonowała słynna szkoła katedralna⁴⁵. Pokażna kolekcja prac autorów klasycznych w lokalnej bibliotece umożliwiała lekturę w ramach *trivium* i *quadrivium* dzieł antycznych, których wpływ widoczny jest wśród takich wychowanków jak Bernard z Chartres (ur. ok. 1060, zm. ok. 1125) czy Jan z Salisburys (ur. 1120, zm. 1180)⁴⁶. Fulcher mógł mieć kontakt z wielki uczonymi swoich czasów przebywającymi w Chartres, np. biskupem Iwonem (1089-1115), autorem dzieł z zakresu prawa kanonicznego (*Tripartita*, *Decretum* i *Panormia*), teologii i licznej korespondencji listowej na 288 listów⁴⁷. Niemalże rówieśnikiem kronikarza był natomiast wspomniany wybitny filozof Bernard z Chartres⁴⁸. To pokazuje, w jakim środowisku intelektualnym obracał się Fulcher.

Do lektur klasycznych autora *Historia Hierosolymitana* należały takie prace, jak m.in. *Georgica* i *Aeneis* Wergiliusza, *Odes* Horacego, *Metamorphoses* i *Fasti* Owidiusza, *Pharsalia* Lukana, *Bellum Iugurthinum* Salustiusza, *Breviarium ab urbe condita* Eutropiusza⁴⁹ i być może satyry Juwenalisa⁵⁰. Fulcher znał również utwory chrześcijańskich twórców, jak *De consolatione philosophiae* Boecjusza, *Hexameron* Świętego Ambrożego, *Homiliae* Grzegorza Wielkiego, *Historiarum adversum paganos libri VII* Pawła Orozjusza czy *Decretales pseudoisidorianae*⁵¹. W *Historia Hierosolymitana* pojawiają się także odniesienia do Biblii, najczęściej z 2 Ksiąg Kró-

dius, autor z połowy V w., nie wspomina Józefa Flawiusza jako autora tłumaczonego przez Rufinusa. Ponadto istnieją różnice pomiędzy łacińskim tłumaczeniem *Bellum Judaicum* a passusami tej samej pracy przetłumaczonymi przez Rufinusa, które cytuje Euzebiusz z Cezarei; zob. D.B. Levenson, T.R. Martin, *The Ancient Latin Translations of Josephus*, [w:] *A Companion to Josephus*, red. H.H. Chapman, Z. Rodgers, Chichester 2016, s. 324.

⁴⁵ Zob.: L.C. MacKinney, *Bishop Fulbert and Education at the School of Chartres*, Notre Dame 1956; E. Jauneau, *Rethinking the School of Chartres*, Toronto 2009.

⁴⁶ Zob. B. Munk Olsen, *L'Étude des auteurs classiques latins aux XIe et XIIIe siècles*, t. 3, cz. 1: *Les classiques dans les bibliothèques médiévales*, Paris 1987.

⁴⁷ Zob.: *Sancti Iwonis Carnotensis episcopi opera omnia*, t. 1, [w:] *Patrologia Latina* 161; *Sancti Iwonis Carnotensis episcopi opera omnia*, t. 2, [w:] *Patrologia Latina* 162; zob. Ch. Rolker, *The earliest work of Ivo of Chartres: The case of Ivo's Eucharist florilegium and the canon law collections attributed to him*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, kanonistische Abteilung” 2007, 124, s. 109-127.

⁴⁸ Zob. S. Swierżawski, *Dzieje europejskiej filozofii klasycznej*, Warszawa-Wrocław 2000, s. 486-487.

⁴⁹ FC (Ryan&Fink), s. 45.

⁵⁰ FC, s. 70.

⁵¹ Tamże.

lewskich, 2 Ksiąg Machabejskich, Ksiąg Izajasza, Ezechiela i Sędziów⁵². W opisach geograficznych Fulcher odwołuje się do takich prac jak: *Collectanea rerum memorabilium* autorstwa Solinusa, *Epistola Alexandri regis magni ad Aristotelem magistrum suum de situ et mirabilibus indiae* oraz *Liber de situ et nominibus locorum Hebraicum* Świętego Hieronima⁵³. Kronikarz korzysta również z codziennych przysłów wiejskich (*proverbia rusticana*), co pokazuje jego znajomość źródeł o charakterze ustnym⁵⁴. Fulcher z Chartres na tle innych uczestników wyprawy krzyżowej wydaje się dobrze wykształconym autorem, który mógł napisać pracę na wysokim poziomie erudycyjnym. Niemniej jednak czytelnik I księgi *Historia Hierosolymitana* dostrzeże, że stylistyka pozostawia wiele do życzenia, co zauważył już tak wymagający odbiorca jak Guibert z Nogent⁵⁵. Warto jednak podkreślić, że Fulcher zdawał sobie sprawę z różnicy dzielącej klasyczną łacinę I tę, którą sam się posługiwał⁵⁶.

W kontekście możliwości traktowania opowieści o rozpruwaniu brzuchów wrogów w poszukiwaniu złota jako motywu literackiego należy rozważyć status kronikarza jako naocznego świadka. Był nim bowiem tylko do października 1097 r., kiedy odłączył się od głównych sił frankijskich i udał się wraz z Baldwinem z Boulogne do Edessy, gdzie powstało pierwsze łacińskie państwo na Wschodzie⁵⁷. Fulcher od tego momentu nie jest uczestnikiem głównych wydarzeń związanych z I wyprawą krzyżową, a informacje na jej temat pozyskuje z innych źródeł pisanych i ustnych, nie zaś z własnych obserwacji. Autor w swoich opisach dodaje informacje zaczerpnięte ze źródeł antycznych, aby ubarwić opowieść. W przedstawieniu uczestników wyprawy do Jerozolimy Fulcher podaje katalog ludów, wśród których pojawia się znany z antycznej literatury starożytny lud Allobrogów⁵⁸. W odniesieniu do Antiochii przywołuje postać Seleukosa, syna Antiocha, mającego według kronikarza być założycielem miasta⁵⁹. O Jerozolimie natomiast daje informację, że cesarz rzymski Aelius Hadrian je upiększył i z tego względu było nazywane Aelia⁶⁰. Zaobserwować można również, że Fulcher ma skłonność do dodawania informacji niepojawiających się w innych źródłach, które są jego własną inwencją.

⁵² Tamże, s. 69.

⁵³ Tamże, s. 69-70; FC (Ryan&Fink), s. 44-45.

⁵⁴ FC, II, XLVI, 4, s. 561; tamże, III, LVII, 1, s. 806.

⁵⁵ Guibert z Nogent, *Gesta Dei per Francos*, wyd. R.B.C. Huygens, Turnhout 1996, VII, XXXII, s. 329.

⁵⁶ FC, II, XXXIV, 1, s. 504: *malui ego Fulcherus scientia rudis, ingenio debilis, temeritatis naevo notari quam haec opera non propalari, prout oculis vidi vel a relatoribus veridicis perscrutans diligenter didici (Ja Fulcher, niewykształcony w naukach i odznaczający się ułomnością talentu, winny lekkomyślności, wolałem, żeby to dzieło było znane, niż miałyby nie ujrzeć światła dziennego. Spisałem je wedle tego, co widziałem na własne oczy albo dowiedziałem się z prawdziwych relacji, które gorliwie zbadałem).*

⁵⁷ Zob. M. Amouroux-Mourad, *Le Comté d'Édesse (1098-1150)*, Paris 1988.

⁵⁸ FC, I, XIII, 4, s. 203; [...] *Franci, Flandri, Frisi, Galli, Allobroges, Lotharingi, Alemanni, Baioarii, Normanni, Angli, Scoti, Aquitani, Itali, Daci, Apuli, Iberi, Britones, Graeci, Armeni.*

⁵⁹ Tamże, XV, 1, s. 216.

⁶⁰ Tamże, XXVI, 12, s. 292.

W pierwszej redakcji *Historia Hierosolymitana* w opisach bitew pod Doryleum i pod Antiochią tylko autor podaje imienną listę odpowiednio siedmiu i trzydziestu wrogich emirów⁶¹.

Konkludując, najprawdopodobniej Fulcher w swojej narracji o masakrze po zdobyciu Jerozolimy przez krzyżowców wykorzystał motyw znany mu z *Bellum Judaicum* Józefa Flawiusza. Wskazuje na to znajomość dzieła żydowskiego historyka przez autora *Historia Hierosolymitana*, potwierdzona w innych miejscach pracy, oraz wykorzystywanie rzadkiego czasownika *transglutire* w obu zbieżnych z sobą w treści i miejscu akcji opowieściach. Wzmiankowana frankijska praktyka rozpruwania brzuchów poległych wrogów w celu znalezienia w ich wnętrznościach złota jest raczej wytworem pióra Fulchera niż zarejestrowaniem rzeczywistych czynów, których mieliby się dopuścić krzyżowcy, aczkolwiek nie można tego z całą pewnością wykluczyć. Niemniej nie znajduje ona potwierdzenia w żadnym innym źródle opisującym rzeź Jerozolimy, poza bezpośrednimi kopistami *Historia Hierosolymitana*, czyli tzw. Bartolfem z Nangis oraz autorem tzw. manuskryptu „L”. Warto po raz kolejny podkreślić, że w ujęciu Fulchera z Chartres wzmiankowana okrutna praktyka nie urągała Frankom, a była potępieniem Saracenów, którzy w swojej przebiegłości chcieli ukryć kosztowności przed zdobywcami Jerozolimy. Wydaje się, że takie przedstawienie wroga stanowiło cel zamieszczenia tego opisu zachowania krzyżowców.

Bibliografia

Źródła

- Albert z Akwizgranu, *Historia Hierosolymitana*, [w:] *Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux*, t. 4, Paris 1879, s. 265-713
- Bartolf z Nangis, *Gesta Francorum Iherusalem expugnatium*, [w:] *Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux*, t. 3, Paris 1866, s. 457-543
- Flavii Josephi *De Bello Iudaico libri septem*, wyd. E. Cardwell, t. 2, Oxford 1837
- Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem, 1095-1127*, tłum. F.R. Ryan of St. Joseph, red. H. Fink, New York 1969 [przedruk 1973]
- Fulcher z Chartres, *Historia Hierosolymitana (1095-1127)*, wyd. H. Hagenmeyer, Heidelberg 1913
- Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum*, wyd. H. Hagenmeyer, Heidelberg 1890
- Guibert z Nogent, *Gesta Dei per Francos*, wyd. R.B.C. Huygens, Turnhout 1996
- Ibn al-Athīr, *Al-Kāmil fī al-ta`rīkh*, oprac. C.J. Tornberg, Beirut 1965-67
- Ibn al-Qalānisī, *Dhayl Ta`rīkh Dimashq*, oprac. H. Amedroz, Beirut 1908

⁶¹ Tamże, XI, 4, s. 193; por. tamże, przypis 16, s. 193; tamże, XXI, 5, s. 250; por. tamże, przypis d, s. 250.

- Le „Liber” de Raymond d’Aguilers, wyd. J.H. Hill, L.L. Hill, Paris 1969
- Mateusz z Edessy, *Extraits de la Chronique de Matthieu d’Édesse*, [w:] *Recueil des historiens des croisades. Documents arméniens*, t. 1, Paris 1869, s. 4-150
- Piotr Tudebod, *Historia de Hierosolymitano Itinere*, wyd. J.H. Hill, L.L. Hill, Paris 1977
- Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux*, t. 3, Paris 1866
- Sancti Ivonis Carnotensis episcopi opera omnia*, t. 1, [w:] *Patrologia Latina* 161
- Sancti Ivonis Carnotensis episcopi opera omnia*, t. 2, [w:] *Patrologia Latina* 162
- XVI. *Epistula Boemundi, Raimundi comitis S. Aegidii, Godefridi ducis Lotharingiae, Roberti comitis Normanniae, Roberti comitis Flandrensis, Eustachii comitis Bononiae ad Urbanum II papam*, [w:] *Die Kreuzzugsbriefe aus den Jahren 1088-1100. Eine Quellensammlung zur Geschichte des Ersten Kreuzzuges*, wyd. H. Hagenmeyer, Innsbruck 1901, s. 161-165

Literatura

- Amouroux-Mourad M., *Le Comté d’Édesse (1098-1150)*, Paris 1988
- Bull M., *The eyewitness accounts of the First Crusade as political scripts*, „Reading Medieval Studies” 2010, 36, s. 23-37
- Collection des mémoires relatifs à l’histoire de France*, red. F. Guizot, t. 24, Paris 1825
- Daniel N., *Islam and the West. The Making of an Image*, Edinburgh 1960 [przedruk 2009]
- Edgington S.B., *The Gesta Francorum Iherusalem expugnantium of Bartolf of Nangis*, „Crusades” 2014, 13, s. 21-35
- Elm K., *Die Eroberung Jerusalems im Jahre 1099. Ihre Darstellung, Beurteilung und Deutung in den Quellen zur Geschichte des Ersten Kreuzzugs*, [w:] *Jerusalem im Hoch- und Spätmittelalter. Konflikte und Konfliktbewältigung – Vorstellungen und Vergegenwärtigungen*, red. K. Herbers et al., Frankfurt a.M. 2001, s. 31-54.
- Epp V., *Fulcher von Chartres: Studien zur Geschichtsschreibung des ersten Kreuzzuges*, Düsseldorf 1990
- Flori J., *Chroniqueurs et propagandistes. Introduction critique aux sources de la Première croisade*, Genève 2010
- Flori J., *De l’Anonyme normand à Tudebode et aux Gesta Francorum. L’impact de la propagande de Bohémond sur la critique textuelle des sources de la première croisade*, „Revue d’Histoire Ecclésiastique” 2007, 102, s. 717-746
- France J., *The Anonymous Gesta Francorum and the Historia de Hierosolymitano itinere of Peter Tudebode: An Analysis of the Textual Relationship between Primary Sources for the First Crusade*, [w:] *The Crusades and Their Sources: Essays Presented to Bernard Hamilton*, red. J. France. W.G. Zajac, Aldershot 1998, s. 39-70
- France J., *The Use of the Anonymous Gesta Francorum in the Early Twelfth-Century Sources for the First Crusade*, [w:] *From Clermont to Jerusalem: The Crusades and Crusader Societies, 1095-1500*, red. A.V. Murray, Turnhout 1998, s. 29-42
- Gardin-Dumesnil J.-B., *Latin Synonyms, with Their Different Significations: And Examples Taken from the Best Latin Authors*, London 1819

- Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis*, t. 8, red. Ch. Du Fresne (sieur Du Cange), Paris 1678 [popr. Niort 1883-1887, red. L. Favre]
- Hillenbrand C., *The First Crusade: The Muslim Perspective*, [w:] *The Origins and Impact of the First Crusade*, red. J. Phillips, Manchester 1997, s. 130-141
- Hirschler K., *The Jerusalem Conquest of 492/1099 in the Medieval Arabic Historiography of the Crusades: From Regional Plurality to Islamic Narrative*, „Crusades” 2014, 13, s. 37-76
- Iorga N., *Les narrateurs de la première croisade*, Paris 1928
- Jeauneau E., *Rethinking the School of Chartres*, Toronto 2009
- Kedar B., *The Jerusalem Massacre of July 1099 in the Western Historiography of the Crusades*, „Crusades” 2004, 3, s. 15-75
- Klein C., *Raimund von Aguilers: Quellenstudie zur Geschichte des ersten Kreuzzuges*, Berlin 1892
- Kostick C., *The Social Structure of the First Crusade*, Leiden-Boston 2008
- Leclercq A., *Portraits croisés: L'Image des Francs et des Musulmans dans tes textes sur la Première Croisade: Chroniques latines et arabes, chansons de geste françaises des XIIe et XIIIe siècles*, Paris 2010
- Levenson D.B., Martin T.R., *The Ancient Latin Translations of Josephus*, [w:] *A Companion to Josephus*, red. H.H. Chapman, Z. Rodgers, Chichester 2016, s. 322-344
- MacKinney L.C., *Bishop Fulbert and Education at the School of Chartres*, Notre Dame 1956
- Madden T.F., *Rivers of Blood: An Analysis of One Aspect of the Crusader Conquest of Jerusalem in 1099*, „Revista Chilena de Estudios Medievales” 2012, 1, s. 25-37
- Morris C., *The Gesta Francorum as Narrative History*, „Reading Medieval Studies” 1993, 19, s. 55-71
- Morton N., *Encountering Islam on the First Crusade*, Cambridge 2016
- Munk Olsen B., *L'Étude des auteurs classiques latins aux XIe et XIIe siècles*, t. 3, cz. 1: *Les classiques dans les bibliothèques médiévales*, Paris 1987
- Murray A.V., *The Army of Godfrey of Bouillon, 1096-1099: Structure and Dynamics of a Contingent on the First Crusade*, „Revue Belge de Philologie et d'Histoire” 1992, 70, s. 301-329
- Murray A.V., *Daimbert of Pisa, the Domus Godefridi and the Accession of Baldwin I of Jerusalem*, [w:] *From Clermont to Jerusalem. The Crusades and Crusader Societies 1095-1500*, red. A.V. Murray, Turnhout 1998, s. 81-102
- Oehler H., *Studien zu den Gesta Francorum*, „Mittellateinisches Jahrbuch” 1970, 6, s. 58-97
- Riley-Smith J., *The First Crusaders, 1095-1131*, London 1997
- Rolker Ch., *The earliest work of Ivo of Chartres: The case of Ivo's Eucharist florilegium and the canon law collections attributed to him*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, kanonistische Abteilung” 2007, 124, s. 109-127
- Rubenstein J., *What is the Gesta Francorum, and who was Peter Tudebode?*, „Revue Mabillon” 2005, 16, s. 179-204
- Sénac P., *L'Occident médiéval face à l'Islam. L'image de l'autre*, Paris 1983 [przedruk 2000]
- Skottki K., *Christen, Muslime und der Erste Kreuzzug. Die Macht der Beschreibung in der mittelalterlichen und modernen Historiographie*, Münster-New York 2015

- Southern R.W., *Western Views of Islam in the Middle Ages*, Cambridge-London 1962
[przedruk 1978]
- Swierzawski S., *Dzieje europejskiej filozofii klasycznej*, Warszawa-Wrocław 2000
- Tolan J.V., *Saracens. Islam in the Medieval European Imagination*, New York 2002
- Tolan J.V., *Sons of Ishmael. Muslims through European Eyes in the Middle Ages*, Gainesville 2008
- Wolf K.B., *Crusade and Narrative: Bohemond and the Gesta Francorum*, „Journal of Medieval History” 1991, 17, s. 207-216

Summary

Literary skill set of Fulcher from Chartres on the example of motif analysis from 1 *Historia Hierosolymitana* I, XXVII

The article presents a thesis that Fulcher from Chartres used a motif from *Bellum Judaicum* by a Jewish historian Flavius Josephus in his description of the siege of Jerusalem. As he did not take part in this event of the first crusade, he must have taken advantage of other written sources such as *Gesta Francorum* or *Historia Francorum* by Raymond of Aguilers. Fulcher's depiction is concurrent with Flavius Josephus' in terms of the place and content as well as the vocabulary he used. The classical education of the chronicler is also apparent as he embellishes his stories a lot. Thus, the descriptions of slashing the bellies of the dead enemies by the Franks might have been Fulcher's literary invention and not a depiction of the real crusaders' acts.